

UBI SUNT

Egy formula rövid életrajza

Der Tod ist groß
Rilke

Gott, du bist groß
Rilke

Mindenki ismeri Villon két nevezetes balladáját: hol van Flora, Archipiada, Thais és a többi híres szépasszony? hol vannak az egykori hercegek, grófok, uralkodók? köztük Lancelot cseh király, akit mi Ulászló magyar királynak nevezünk.

Villon kérdéssorozatahoz hasonló sok van szerte a világirodalomban; ezeket – latin alakjuk után – *ubi sunt* formulának keresztelte el a szakmai literatúra. A kérdéssorozat ritkán alkot, mint Villonnál és néhány más költőnél, teljes művet; nem valamely műfaji alosztályról van szó tehát, mint amilyen például a haláltánc, hanem formuláról, mely sokféle műfajnak lehet tartozéka.

A formula létét és széles körű elterjedését a múlt század vége felé kezdték észlelni a filológusok. Az ötletszerű tallózások eredményeit Etienne Gilson összegezte 1932-ben.¹ Újabban Mariantonia Liborio írt a témáról nagyobb tanulmányt, de kutatásait csak Villon koráig terjesztette ki.² A külföldi munkák magyar példákat nem említenek, a mi szakirodalmunk pedig jóformán nem is vett tudomást az *ubi sunt* formuláról.³ Céлом a hazai előfordulások összegyűjtése, anélkül persze, hogy a teljesség elérhetetlen és szűkségtelen ábrándját kergetném; főként pedig a formula szerkezetének meghatározása és változatos funkcióinak bemutatása.

A formula eredete homályba vész. Gilson a Bibliában kereste. „Hól vadnak a pogányok fejedelmi és azok, kik a földnek oktalan állatin uralkodnak? [. . .] Immáron elmúltanak és alászállottanak az földbe . . .” – olvassuk Baruch prófétánál (3, 16–19).⁴ Hasonló kérdést találunk a Királyok második könyvében (19, 13), személynevek sorozatával: „Hól vagyon az Emathnak királya, Arpadnak királya és a Sepharnaim város-

¹*De la Bible à François Villon* in Etienne GILSON, *Les idées et les lettres*. Paris, 1932, 9–38.

²Mariantonia LIBORIO, *Contributi alla storia dell' „Ubi sunt”*. Cultura Neolatina, 1960, fasc. 2–3, 141–202. – Haszonnal forgattam a következő munkákat: Pierre CHAMPION, *Histoire poétique du quinzième siècle*, I–II. Paris, 1923. Italo SICILIANO, *François Villon et les thèmes du moyen âge*. Paris, 1934. J.-C. PAYEN, *Le Dies irae dans la prédication de la mort et des fins dernières au moyen âge*. Romania, 1965. 48–76. Françoise JOUKOVSKY, *La gloire dans la poésie française et néolatine du XVIe siècle*. Genève, 1969. – A halál-témáról alapvető: Alberto TENENTI, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento*. Torino, 1957. (Az *ubi sunt* formulával nem foglalkozik.)

³HORVÁTH János kivétel, ő legalább jelzi, hogy a formula előfordul kódexirodalmunkban. (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp. 1931. 190.) – KOZÁKY István magyar című, de nagyobbrészt német nyelvű könyve (*A haláltánc története*. Bp. 1936.) közöl néhány *ubi sunt* példát, de csak latint, magyarul nem.

⁴Károlyi Gáspár fordítását idézem.

nak királlyá? Hól vagyon Ana és Ava?” Izaiásnál két példa is akad; az egyik (19, 12): „Hol vadnak most az te bölcseid?” Szent Pál a korintusiakhoz írt első levelében (1, 20) már ezt idézi: „Hól vagyon az bölcs? hól vagyon az írástudó? hól vagyon ez világnak bölcs és mélséges dólgainak tudakozója?” – Vannak azonban a Bibliától független példáink is. Cicero a régi erkölcs eltűntét fájlalta: „Ubinam ille mos, ubi illa aequitas iuris, ubi illa antiqua libertas?”⁵ Plutarkhosz egy ismeretlen görög poétát idéz, aki Kroiszosz és Xerxész esetével tanúsította, hogy a halál nem kíméli a hatalmasokat sem.⁶ Statius az ifjan elhunyt Glaucias szépségét siratta el: „O ubi purpureo suffusus sanguine candor [. . .] O ubi venturae spes non longinqua iuventae . . .?”⁷ Marcus Aurelius kiváló férfiak névsorát vezette be a „hol vannak?” kérdéssel.⁸ C. H. Becker iszlám szövegekben talált hasonló példákat.⁹ – Azt mondhatjuk tehát, hogy a formula többféle forrásból terjedt el a világirodalomban, de valószínű, hogy a keresztény íróknak főként a Biblia adott mintát. Magyar és külföldi szerzőknél gyakori, hogy előbb Baruch szövegét idézik, aztán állnak elő a maguk *ubi sunt*jával.

Hogy a kereszténység első századaiban, majd a középkorban ki mindenki élt ezzel a formulával, hosszú volna csak felsorolni is. Szent Efrém szír egyházatyának tucatnyi művében van rá példa.¹⁰ Nagy Szent Vazulnál ezt olvashatjuk: „Hol vannak a közhivatalt viseltek? hol a legyőzhetetlen szónokok? a hadak vezérei, a szatrapák, a zsarnokok? Nemde por mindegyik?”¹¹ Aranyházájú Szent János politikai aktualitásról szólván vette igénybe a formulát: „Hol van a fényes konzuli méltóság? Hol a fáklyák világa, a zajongó sokadalom, az éljenző cirkusz, a színház üdvriadala? Hol vannak a tapsok, a kardalok, a lakomák és ünnepélyek? Hol vannak a dicskoszorúk és dekorációk? Mindez immár a múlté . . .”¹² – mennydörgő szavak, melyeket reszketve hallgatott címzettjük, a kegyvesztett Eutropius konzul. Boethius a börtönben, kivégzése előtt vigasztalta magát a mindenkit utolérő halál gondolatával; Illei János XVIII. századi fordítását idézem: „Hű

⁵*Pro Cn. Plancio*, caput 13.

⁶Idézi James W. BRIGHT, *The „ubi sunt” formula*. Modern Language Notes, 1893. No. 3. 188.

⁷STATIUS, *Silvae*. Az idézet a bilingvis kiadásban. Bp. 1979. 116.

⁸*Marcus Aurelius elmélkedései*, Bp. 1974. 109.

⁹C.–H. BECKER, *Islamstudien*, I–II, Leipzig, 1924.

¹⁰Th. BATIUCHKOF, *Le débat de l’âme et du corps*. Romania, 1891. – Szent Efrém a nagy tekintélyű egyházatyák közé tartozik; nálunk még a múlt század elején is idézik, Noszko Aloízius épp az egyik *ubi sunt*ját: (az ítéletkor) „Mit fognak nekünk használni az egész világ javai? Hol vagyon az az atya, aki minket nemzett? hol az az anya, akitől születünk? hol vannak a mi barátink? hol vannak a mi gazdagságink? hol vannak a mi marháink és birtokaink? hol vannak a számos társak, a lakodalomok? hol vannak az ide s oda tett alkalmatlan futkározások? hol vannak a királyok és hatalmasok? Ímé már most egy sincs azok közül, aki az örök kárhozát örvényéből kiszabadítana minket . . .” (*Vasárnapokra való egyházi beszédek*. Téli rész. Buda, 1804. 19.)

¹¹*Ókeresztény írók*. Szerkesztette VANYÓ László. *A kappadókiai atyák*. Bp. 1983. 187. (A magam fordítását idézem.)

¹²Idézi Aimé PUECH, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*. Paris, 1928–1930, III. 508–509. (Saját fordításom.) – A beszéd folytatása egy kései magyar prédikációban bukkan föl: a nagy hitszónok hiába intette Eutropiust; „Nemde azt is mondom vala: többet higgy a megsebesítő barátidnak, hogysem csókolgató ellenségeidnek? [. . .] Hol vannak most a pohár mellett szálló, borcsiszár társaid? hol vannak, kik a piacon a népnek kiabálák: félre, félre az útból! és a te dicséretedet hangos magasztalásokkal szélyyel hírdetik vala? Ellődultak, félre rúgták barátságodat . . . (NOSZKÓ Aloízius, *Rend-kívül-való egyházi beszédek* . . . Buda, 1802. 244–245.)

Fabritziusnak hol fetreng most csontja? Hol van kemény Kátó? Brutus? ki mondhatja?”¹³

Gilson szerint a formula elterjedésének legfőbb ösztönzője Sevillai Izidor volt: „Dic ubi sunt reges? ubi principes? ubi imperatores? ubi locupletes rerum? ubi potentes saeculi? ubi divites mundi? quasi umbra transierunt . . .”¹⁴ Ezt a szekvenciát szóról szóra átvette Szent Anzelm;¹⁵ hasonlólt sok más egyházatyánál lehet találni. Szent Bonaventura *Soliloquium*ában a formula hosszú névkatalógussal jelenik meg: „Ubi sunt principes gentium [. . .]? Ubi Salomon sapientissimus? Ubi Alexander potentissimus? Ubi Samson fortissimus? Ubi Absalon speciosissimus? Ubi Assuerus gloriosissimus?”¹⁶ – ezeket a neveket s állandó jelzőiket számtalan szerző sorolgatja s egészíti ki újabbakkal, prózában, versben, mindenféle műfajban és mindenféle nyelven, vallásos és világi művekben egyaránt. Egy XI. századi latin himnusz *ubi sunt* formulájában a következő nevek fordulnak elő: Plato, Porphyrius, Tullius, Virgilius, Thales, Empedocles, Aristoteles, Alexander, Hector, Dávid, Salamon, Helena, Paris¹⁷ – bibliai és világi hírességek, férfiak és nők nevei keverednek.

A formula használata bevonult a középkor világi irodalmába is. Már a *Chanson de Roland*-ban Nagy Károly így szólongatja az elesett hősokeket: „U estes vos, bels niés? U est l’arcevesque? e li quens Oliver?” – név szerint sorolva fel a tizenkét lovagot.¹⁸ Személyek helyett gyakran eltűnt birodalmakat, városokat emlegetnek, mint politikai traktátusában Alain Chartier: „Ou est Ninive . . . Qu’est devenue Babilhone . . .”;¹⁹ vagy a semmivé lett evilági hívságokat szedik listába, mint Petrarca:

U’ sono or le ricchezze? u’ son gli onori?
e le gemme, e gli scettri e le corone,
e le mitre e li purpurei colori?²⁰

– vagy vegyítik a kétféle elemet, mint a XV. századi spanyol költő, Jorge Manrique, aki János király és lovagjai s udvari hölgyei után divatholmijuk és szórakozásaik elmúltán sóhajtozik:

Qué se hicieron las damas,
sus tocados e vestidos,
sus olores?

¹³Anitzius Manlius Torkvátus Szeverinus Boetziusnak V. könyvei, [. . .] mellyeket magyarra fordított [. . .] ILLEI János. Kassa, 1773. 90. – A verses szövegrészt, mely a formulát tartalmazza, Orczy Lőrinc is lefordította. (*Költevényes holmi egy nagyságos elmétől*. Pozsony, 1787. 32.)

¹⁴GILSON, *i. m.* 15.

¹⁵GILSON, *i. m.* 17.

¹⁶GILSON, *i. m.* 18.

¹⁷GILSON, *i. m.* 20–21.

¹⁸Idézet a 177. strófából.

¹⁹Alain CHARTIER, *Le Quadrilogue invectif*. Paris, 1923. 3.

²⁰*I Trionfi*. Trionfo della morte. Capitolo primo.

Qué se hizo aquel dançar,
aquellas ropas chapadas
que traían?²¹

A formula és a hozzá kapcsolódó nevek variálásában kifogyhatatlan volt Eustache Deschamps, aki – mint nem sokkal később Villon – teljes verseket is írt az *ubi sunt* témára, vagy féltucatot. 399. balladájába harminc nevet zsúfolt be, a 368-ikba több mint ötvenet, a legfantasztikusabb módon keverve a Biblia, a görög mitológia, az ó- és újkori történelem híres férfait és asszonyait.²²

* * *

E rövid áttekintés után s az idézett néhány példa alapján most már rátérhetünk az *ubi sunt* formula általános jellemzésére.

A teljes képlet négy elemből áll.

Az első a *megszólítás*: „Dic” Sevillai Izidornál, „Dices moy” Villonnál.

A második a *kérdés*: *ubi sunt* vagy *ubi est* (mindkettő már a Bibliában), vagy egyszerűen *ubi* (pl. Cicerónál). Hangozhat úgy is, mint Eustache Deschamps 368. balladájában: „Qu'est devenu David et Salemon . . .”, vagy Ronsard-nál: „Qu'est devenu l'Empire d'Assyrie . . .”²³ Ha a szöveg többi része megfelel a képlet követelményeinek, ezeket is az *ubi sunt* formulához sorolhatjuk. A kérdés rendszerint ismétlődik, szekvenciát alkot, ritkábban egyszeri.

A formula harmadik eleme a kérdések alanyainak hosszabb-rövidebb sora, a *katalógus*, mely állhat meghalt személyek vagy hajdani birodalmak és városok neveiből, máskor az evilági javak, gazdagság, szépség, pompa tartozékainak halmazából, illetőleg a két- vagy háromféle lista kombinációjából.

A negyedik elem: *válasz* a kérdésre; pl. „Immáron elmúltanak . . .” a Bibliában; hasonlóképpen, de sokféle változatban a legtöbb szerzőnél.

A négy elem közül az első (a *megszólítás*) vagy a negyedik (a *válasz*) vagy akár mind a kettő elmaradhat; az *ubi sunt* kérdés után a felelet nem lehet kétséges, már csak nyomtatéku szolgál (olykor maga is kérdő formában), s a bevezető *megszólítás* is csak arra való, hogy az olvasó vagy a hallgató személyét illetően, növelje a szöveg retorikai erejét.

Legegyszerűbb alakjában tehát az *ubi sunt* formula mindössze ennyi: kérdés+katalógus.

Máté evangéliumában a napkeleti királyok, keresvén a gyermek Jézust, ezt kérdezik: „Ubi est, qui natus est rex Judaeorum?” s ezt a kérdést némely prédikátor sorozatossá

²¹Coplas por la muerte de su padre. KÁLNOKY László fordított belőle részleteket. (Spanyol költők antológiája. Bp. 1962.)

²²A két említett balladát l. *Oeuvres complètes de Eustache Deschamps*. t. III. Paris, 1882. Az 1457. balladát („Ou est Nembroth le grant jayant . . .”) SOMLYÓ György fordította magyarra. (Klasszikus francia költők. Bp. 1968.)

²³Discours de l'altération et change des choses humaines, in *Oeuvres complètes de P. Ronsard*. Paris, 1914–1919. t. V. 116.

bővíti,²⁴ ezek a szövegek azonban a formai hasonlóság ellenére sem tekinthetők *ubi sunt* formulának, mert érdeklődést, tudakozódást fejeznek ki, a formulának pedig lényege az, hogy *szónoki kérdés*. Azt, hogy a katalógusban felsorolt személyek meghaltak, birodalmak elpusztultak, s ránk és javainkra, hírnevünkre is ez a sors vár, úgyis tudja mindenki, a formula tehát nem érvelni akar, hanem megindítani: erényes életre ösztönözni, ha egyházi író él vele, beletörődésre inteni, ha világi szerző.

Az *ubi sunt* formula úgyszólván minden műfajban helyet kaphat. Az elégiában vigasztal, a lamentációban panaszol, az ars moriendiban oktat, a prédikációban elrettent, a temetési beszédben meditációra indít, a passióban részvétet kelt a szenvedő Krisztus magánya iránt, a planctusokban Máriával siratja a halott Jézus egykori szépségét, az epikában lírai betétet képez, a vanitas-irodalomban, ahol használata szinte kötelező, törpeségünkre döbbsent rá, minden műfajban az emberi lét, a condition humaine legfőbb ismértvét, a mulandóságot mutatja fel, minden szövegbe költői elemet visz bele, és mindig filozofikus.

* * *

Az *ubi sunt* formula változatai egytől egyig megtalálhatók irodalmunkban; használtuk a középkortól mindmáig folyamatos.

Első példáját tudtommal Mátyás király kortársa, Andreas Pannonius írta le, még latinul: „Respondeant principes et divites, ubi sunt amatores huius saeculi?” Ezután Szent Pál levelének *ubi sunt* formuláját idézi, majd így folytatja: „Ubi Hector fortissimus? Ubi Alexander mundi dominus? Ubi Absolon pulcherrimus? Ubi Julius Caesar, Augustus, Tiberius, Gayus? Ubi Galienus? Ubi Aristoteles et Avicena ceterique philosophi? Ubi Tullius et doctissimus poetarum Virgilius? Ubi Salomon sapientissimus . . .” A katalógus még egy tucatnyi római császárt sorol fel, majd – mindjárt a formula első honosítása-skor – magyar uralkodók következnek: „Ludovicus fortissimus regum, Sigismundus imperator, Albertus et novissimus illustrissimus princeps dominus dominus Johannes de Hunyad, dux praeclarissimus Pannoniorum . . .” – s még hátra van a veszendő világi javak felsorolása, „minden pompa s ék” (mint Kölcsey mondja majd később): a fegyveres kíséret, a dús konyha, a korinthuszi vázák és damaszkuszi remekek, a színészek és énekesek serege s maga a család, a kardos feleség, gyermekek, fölcicomázott leánykák. „Omnia in vermes inque serpentes, omnia tandem in nihilum abiire.”²⁵ Már a kezdet kezdeténél szép, dús *ubi sunt* képlet, de nem is csoda, hiszen szerzőnk jórészt szóról szóra vette át Petrarca *De otio* című munkájából.

²⁴ „. . . miért állatok meg itt, Királyok? mit kerestek az istállóban? Ha királyt kerestek, hol itt a felséges palota? hol az udvar népének sokasága? Hol a királyi öltözetek pompája? Hol a pálcá és korona? Hol vannak az udvari szolgák és a fegyveres vitézek?” (NEGYEDES Pál, *Apostoli kalászat*. Győr, 1802. 24.) „Tekéntsetek környül minden szegletekre: Hol vagyon itt a gyenge párnás nyoszolya? Hol a púha melegítő paplany? Hol vannak azon borítottékok, melyek a nyers és fagyos levegőt enyhéthessék?” (Narcissus KLENÁK, *Keresztényi tekkellésségre vezérlő vasárnap-i prédikációk*. I. Besztercebánya, 1804. 66.)

²⁵ *Irodalomtörténeti emlékek*, I. Két magyarországi egyházi író a XV. századból. Közléteszik FRAKNÓI Vilmos és ÁBEL Jenő. Bp. 1886. 96–97. Magyarul: *A magyar középkor irodalma*. Szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp. 1984.

Az első magyar nyelvű *ubi sunt*ot az 1506-ból való Winkler-kódex passiójában találjuk. Ritkább szövegcsoportba tartozik: a szenvedő Krisztusnak tesz föl szónoki kérdéseket, Szent Bernát nyomán: „Hol vannak, jó Jézus, az embörök és az asszonyállatok, kiket az öt árpakenyérrel megeléjejtöttél vala? [. . .] Hol vannak az apastalok, jó Jézus, kiknek tisztességöt adtál? Íme bizonynal immár tégödet mind elhattanak . . .”²⁶

Két év múlva, a Nádor-kódexben kerül szemünk elé az első szabályos *ubi sunt*, a világi javak mulandóságáról: „No, hol vannak a nagy telkők, kiket gyűjtöttél, a széles paloták és a magas tornyok, kiket rakatál, [. . .] a gyűrűk, kiket ujjadba viseltél?”²⁷ A kódexíró itt egy XI–XII. századi latin vers, a *Disputatio corporis et animae*, más néven *Visio Philiberti* 13. strófáját tolmácsolta; a Lobkovitz-kódex hasonló szövegének (melyet a Bod-kódex megismétel)²⁸ forrását Dionysius Charthusiensis *Aureum speculum*ában mutatják ki.²⁹

Az első magyar nyelvű *ubi sunt*, mely személyek katalógusát tartalmazza, a Székelyudvarhelyi-kódexben olvasható (1528): „Mondd meg énnéköm, holott vannak Ádám és Éva, holott Matusael, holott vannak mend az óriások, hol a hatalmas Alexander, hol vagon az erős Hector vitéz, hol vannak mend a császárok és a királyok, hol vannak mend az nagy pogán bölcsek és versszerző mestörök, holott vannak mend az orvosok?”³⁰

Kódexeink prózája után az első verses *ubi sunt*ot Heltai Gáspár írta, németből fordított *Vigasztaló könyvecskéjének* részeként, s adta ki, immár nyomtatva, 1553-ban. A vers három részből áll, három szekvenciából. Az első a „Nem gondol a halál senkivel” motívumot fejt ki („sem gazdaggal, sem kegyetlennel . . . sem a szép cifrás asszonynépekkel”), tizennégyszer ismételve meg a tagadószót. A második és harmadik rész kettős *ubi sunt*; az ismétlődő kérdésekhez előbb a társadalmi rendek katalógusa társul: „Hol vadnak most mindnyájan a pápák” és más egyházi személyek, ereszkedő rangsorban a „számtalan féle barátok”-ig, majd váltogatott „Hová löttek” és „Hol vadnak” kérdésekkel a világiak sorakoznak, császárok, királyok, grófok, polgárok s egyebek, ismét a középkori haláltánc-szövegek ereszkedő rangsora szerint; végül, a kettős *ubi sunt* másik tagjában, a személynevek katalógusa következik: „Hol immár Páris s szép Heléna, Hol Tarquinius és Lukrécia”, továbbá Plátó, Porphyrius, Tullius, Virgilius, Thales, Empe-dokles, Aristoteles, Alexander, Hektor, Julius, Akhilles, Priamus, Sámson és „az eszes

²⁶Nyelveléktár, II. 140.

²⁷Nyelveléktár, XV. 225.

²⁸Nyelveléktár, XIV. 105–106; ill. *Bod-kódex*, facsimile kiadás. Bp. 1987. 71.

²⁹HOLIK Flóris, *Adalékok codexeink forrásaihoz*. ItK 1922. 121 skk. – Hasonló szöveg egy XVI. századi francia moralitásban:

Où sont tes grans maisons et tes grans edifices . . .

Où sont tes lictz de plumes, tes nobles couvertures,
Et tes draps d'escarlate de diverses couleurs,
Les espices confites de diverses faveurs,
Et les taces d'argent pour servir les beuveurs?

Où sont tes espreviens et tes nobles oyseaux . . .

(VIOULET LE DUC, *Ancien théâtre français*, Paris, 1854. t. III. 326–327.)

³⁰Nyelveléktár, XV. 65.

és igen bölcs Salamon” – jórészt azok a nevek tehát, amelyeket az imént idézett középkori latin himnuszról már ismerünk.

Az első irodalmi mű, mely világi tárgyú szövegkörnyezetbe illeszti az *ubi sunt* formulát, Varsányi György széphistóriája Xerxes perzsa királyról (1574):

S vaj hol vagyon Crésus nagy kazdagságával,
És vitéz Hannibál jó hadnagyságával,
Scipio Rómából szerencsés hadával,
Nagy Julius császár sok birodalmával?

Valljon hol Pharaoh, Nero, Kambisessel,
Pirrus, Agatokles kegyetlenségével,
Hercules, Achilles kegyetlenségével,
Ezek mind elvesztek minden erkücsökkel . . .

– s ez lett sorsa még sokaknak, mint a bölcs Cato, Aristoteles, Thales, Demostenes, a nagy doktor Galenus és Hippocrates, valamint Plinius és Sócrates.

Világi lfránkban Balassi élt először az *ubi sunt* formulával:

Szénás városbeli hol szép Lucretia?
Hol vitéz Deiphobus szeretője Lyda?
Hol vagyon Karthágóban lakó Eliza?
Ezeknek mind csak az szerelem volt gyilkosa.

A XVI. század indította el karrierjének tüneményes útjára azt a vanitas-verset, mely a legszélesebb körben és a legtartósabban hatott, olyannyira, hogy Bajza József, aki gyermekként megkedvelte, felnőtt korában is könyv nélkül tudta idézni.³¹ A *Cur mundus militat* kezdetű versről van szó, melyet Jacopone da Todinak tulajdonítanak, de régebben, tévesen, Janus Pannonius művének is vélték.³² Huszár Gál énekeskönyvében jelent meg először (1574) latinul és magyarul: „Mit bízik ez világ ő álnokságában . . .”

Mondd meg Salamont, ki volt illy igen nemes,
Avagy hol a Sámson, ki volt győzödelmes,
Mondd meg az Absolont, ki vala szépséges,
Avagy a Jonatas olly igen szerelmes.

Hová lön Julius nemes hatalmával,
Hová lön a gazdag ő lakodalmával,
Avagy az Tullius szépen szólásával,
Vagy Aristoteles bölcs tanításával?

Ezt a verset újra és újra kinyomtatták, rendszerint mind a két nyelven és dallamostul: Bornemisza Péter (1582), Hajnal Mátyás (1629), a *Cantus catholici* (1651), a Kájoni-

³¹ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp. 1969. 405.

³² HEGEDŰS István, *Joannes Pannonius éneke*. ItK 1900. 243–245.

énekeskönyv (1676), Illyés István (1693), a *Halotti énekek* című református gyűjtemény (1778)³³ s megjelent Ozolyi Flórián *Leiki iskolájában* is (1722), e latinból fordított gyönyörű ars moriendi prózájába ékelve.

A XVII. század irodalma a középkori gondolatok, formák, írói eszközök tartós továbbéléséről, felújításáról tanúskodik. A *Visio Philiberti* magyar tolmácsolásával már a Nádor-kódexben találkoztunk; több mint száz év múlva Nyéki Vörös Mátyás újra lefordítja, kibővítve és kicifrázva.

Régi multságid, hol vannak játékid?
Kárpitokkal bevont ékes palotáid?
Sok szép épülettel felkészült házaid?
Gabonákkal teljes nagy széles pajtáid?

Kazdag örökséged hol van, kit szerzettél?
Pénzed, sok aranyad, kiket te őrzöttél?
Drága pohárszékid, azkit készítettél?
Hintód, sok szép lovad, kikben gyönyörködtél?

Hol szép feleséged, ki reád mosolygott?
Vigasztalásodra téged csókolgatott,
Nehéz bánatidban könnyebbséget adott,
Fényes ruhájában, mint angyal forgódott.

Hol vannak fiaid, szép ékes leányid?
Víg udvarod népe, sokféle szolgálid?
Hallgat a virgina, nincsek hegedűsid,
Egyedül maradtál, elfogytak tanácsid.

Hol uraságodhoz nagy füstölgő konyhád?
Drága madarakkal hol készül vacsorád?
Sok szép válogatott hallal hol most gazdád?
Senki ajándékkal most téged nem imád . . .

– és így tovább még két strófa.³⁴ Egy másik versében Nyéki Vörös Mátyás a személynév-katalógusos *ubi sunt* formulát veszi elő, s alig tudja abbahagyni: „Hol Rémus, Rómulus, Fócas, Aléxius . . .” – aztán még hatvanegy név következik.³⁵ Kopcsányi Márton takarékosabb: beéri világbíró Sándor, Sámson, ékes Absolon és bölcs Salamon említésével.³⁶ Egy névtelen szerző szép énekében a formula ritkább típusával találkozunk: Mária siratja a halott Jézust.

³³Csomasz Tóth Kálmán további lelőhelyeket sorol fel. (*Régi Magyar Dallamok Tára. A XVII. század dallamai.* Bp. 1958. 555 skk. és 680–681.)

³⁴RMKT XVII. sz. 2. k. 138–139.

³⁵Uo. 182–184.

³⁶Uo. 7. k. 34.

Hol vagy két szememnek tündöklő világa?
Elepedett bús szívemnek csendes boldogsága?

Hol vagy én szívemnek buzgó kívánsága,
Életemnek mézzel folyó kedves vígassága?³⁷

A temetési szertartás (ének és beszéd) természetes kerete az *ubi sunt* formulának. A halotti parentáció klasszikusa, Verestói György (a XVIII. században), az ókori birodalmak és népek letűnével példázta a világ „tündéres” mivoltát: „hol vagynak ama régi Assyriai, Persiai és Görög birodalmak, avagy inkább, hol vagynak e világ birodalmának kormánya mellett ülő Assyriusok, Persák és Görögök? Eltűntenek ezek . . .”³⁸ Nem ritkán egyazon gyászünnepe alatt többször is elhangzott a formula. Például Bethlen Krisztina kisasszony „hideg tetemecskéjének felette”, Ecsedben és Nyírbátorban, 1631. november 25-én és 26-án. Az elhunyt nevében megszólaltatott búcsúzó vers, Marosvásárhelyi Gergely költeménye, azzal vigasztalta a gyászolókat, hogy a kegyes életű bibliai személyeknek is meg kellett halniuk: „Hol vannak az szentek, Vén jámbor emberek”, hol van Ezechias, Esaias, Beniamin? Thornai Gáspár latin oratóija birodalmak, népek és uralkodó családok pusztulásával bizonyította a halál könyörtelen hatalmát: „Dic obsecro quis modo in Chaldaea regnat de stirpe Nabuchodonozor? quis superest in Persia de prosapia Cyri? quis in Media de familia Darii? quis in Graecia de stemmate Alexandri? quis Romae e domo Caesaris scepra tenet? quis Carthagine ex Annibalis posteris, vel Athenis e Codri nepotibus dominatur? Ubinam modo sunt superba illa Imperia et orbis Monarchiae? Ubi modo Troja? Ubi Athenae? Ubi Carthago? mortem omnes oppetere, mors omnium abstulit memoriam.” Fileki János versezete, miután a halálnak áldozatul esett bibliai és történelmi személyek hosszú listáját adta elő, hazai példákkal zárta felsorolását.

Hol hív Mátyás király
És az Lajos király,
Szegény hazánk kűfala?
Hol Báthori István,
Ki mint az Szent István,
Szépen tündöklík vala . . .³⁹

Az *ubi sunt* formula, mint már Andreas Pannoniusnál, a XVII. században magyar elemekkel bővül. Ősztönzést erre Nyéki Vörös Mátyás már említett személynév-katalógusos verse adhatott; ez *Tintinnabulum* című könyvében jelent meg, kiadásait sokan olvasták.⁴⁰ Ebben a költeményben már együtt vannak a megmagyarosodó *ubi sunt* szerteotípiái: Attila, Mátyás király, a Báthoriak.

³⁷ *Magyar versek könyve*. Szerk. HORVÁTH János. Bp. 1942. 112.

³⁸ VERESTÓI György, *Holtakkal való barátság*. Kolozsvár, 1783. 113. A beszéd kelte: 1733.

³⁹ A kétnapos szertartáson elhangzott szövegeket *Temetési pompa* címmel adták ki, Debrecen, 1632. (RMK I. 612) A verseket a *RMKT* XVII. sz. 9. kötete is közli: az idézett strófákat a 148–149. és 144. lapon.

⁴⁰ 1636-ban és 1644-ben nyomtatott példányait ismerjük, de valószínű, hogy volt korábbi kiadása is.

Hol vagyon Attila, Istennek ostora . . .
Hol most Mátyás király erős dandarával,
Aki csaknem követ vetett Nagy Sándorral?
Hol Hunyadi János vitéz hadaival?
Vagy Báthori Zsigmond szerencsés táborral?⁴¹

Ókori városok és harcosok felsorolása után Tonsoris Sámuel is ezekkel a magyar nevekkel fejezi be öt strófát megtöltő katalógusát: „Hol van Mátyás király úri pálcájával? Hol Báthori Gábor hallatlan karjával?”⁴² Egy névtelen siralom szerzője a formulát tegezhető kérdéssé alakítja: „Hol vagy Mátyás király magyarai erőddel, És Bocskai István emlékezetteddel, Hol vagy Bethlen Gábor vitézi híreddel . . .”⁴³ – és innét már csak egy lépés a közismert régi népeinkig: „Ah hol vagy magyarok tündöklő csillaga . . . Hol vagy István király . . .” – Hazai színt öltött az *ubi sunt* formulának az a típusa is, mely a középkorban az evilági pompa mulandóságára figyelmeztetett. Az „Oh mily keseredett szegény Erdély ország” kezdetű siralmas versezet, Oroszhegyi Mihály szerzeménye, a pompa kellékei helyett a lehányatlott katonai dicsőség képeit halmozza:

Hol vadnak most már sok hadi szerszámaid,
Kikkel tündöklöttek, mint pávák, vitézid?
Hova maradtanak sok lövő szerszámid,
Kikkel rakva voltak sok helyen bástyáid?

Hova lett a gyalogság, a lovas sereg, hol van a vármegyék tündöklő serege, hol vannak az udvari gyalogok? „Vitézlő néped nincs, Oda lön belölled sok szép fegyver és kincs.”⁴⁴ Egy másik ének névtelen szerzője az ország pusztulását a vallási értékek pusztulásaként éli meg:

Hol vadnak hazánknak ékes tartományi,
Hol vadnak hazánknak címeres helyei,
Hol vadnak Istennek szép teli templomi,
Hol zengtek mindennap Isten szent házai?

Hol gyűltek mindennap egybe Úr fiai,
Hol vadnak Istennek szép innepnapjai,
Holott legeltettek Istennek nyájjai,
Hol prédikáltattak Istennek könyvei?

Hol vadtok Krisztusnak sátoros innepi,
Hol vadtok Istennek szent szombat napjai . . .?⁴⁵

⁴¹RMKT XVII. sz. 2. k. 182–183.

⁴²Uo. 11. k. 260.

⁴³Uo. 11. k. 325.

⁴⁴Uo. 9. k. 120–121.

⁴⁵Uo. 9. k. 396.

Esterházy Pál 1670-ben füzetbe másolta költeményeit, köztük egy vanitas-verset: *Az világnak mulandó voltáról*.⁴⁶ Dőreség ragaszkodni urasághoz, kincshez, világi javakhoz, mert „Egy szempillantásban mindezek elmúlnak, [. . .] Haragos haláltól mind letapodtatnak”. Tételét természetesen az *ubi sunt* formulával bizonyította, katalógusában, ha jól számolom, száznyolcvan személy, nép, város nevét sorolva fel. „Hol Nimrot királynak babyloni tornya” – így kezdi, aztán bibliai, mitológiai, történeti nevek özöne következik, a legnagyobb összevisszaságban. „Hol van Asszirusok gyakor győzedelme”, „Hol van Ulyssesnek okos mestersége”, „Hol van Cicero is oratióival”, „Hol Midas királynak gazdag vendégsége”, „Hol van erős karja vitéz Scaevolának”, „Hol Matusalemnek számos esztendeje”, „Hol van Herodesnek rút kegyetlensége”, „Hol Porus királynak magas elefánti”; az *ubi sunt* katalógusok ismerős nevei közt ritka, talán egyéni lelemények is föl-fölbukkannak, mint Trismegistus, Daedalus, Iason, Priamus, Minotaurus, s a listát természetesen magyar strófa zárja be:

Hol van Corvinus is, magyarok istápja,
Minden vitézeknek ki méltán volt apja,
Ő halála után határunkat lopja,
S romlott országunkat az pogány elkapja.

Egy szóval világon nincsen állandóság . . .

Azt hiszem, az egész világirodalomban ez a legnagyobb terjedelmű *ubi sunt* produkció. A hosszú művelet unalmát némileg enyhíti, hogy szereplői rendszerint attribútumaikkal együtt említetnek, de három strófát a puszta névsor tölt meg. (Nyéki Vörös Mátyásnál négy ilyen strófa van.)

1695-ben Kőszeghy Pál epikus költeményt írt Bercsényi (második) házasságáról. A vékonyan csordogáló elbeszélést, miként Gyöngyösi, a barokk szerkesztésre jellemző panelek beillesztésével dúsította;⁴⁷ ezek egyike *ubi sunt* formula.⁴⁸ Mivel Bercsényi özvegyen kötött házasságot özvegy nővel, jó alkalom adódott szólni a halál hatalmáról, mely a formula szokásos szereplőit mind-mind elragadta.

Hová lett az Cyrus arany palástjával?
Vagy amaz dúsgazdag fényes bársonyával?
Az híres Dárius nagy királyságával?
S nagy Sándor világot bíró hatalmával?

Hol van az magahitt Croesus gazdagsága?
Az kemény Hannibál nagy hatalmassága?
Több sok országlóknak kincses királysága?
Látom, mindeneknek lett mulandósága.

⁴⁶Uo. 12. k. 502–512.

⁴⁷Vö. LUKÁCSY Sándor, *Barokk panelek*. Kortárs 1985. 12. sz. 87–93.

⁴⁸KŐSZEGHY Pál, *Bercsényi házassága*. Bp. 1894. 36–38.

Ez még csak bevezetés a kihalt magyar főrangú családok felsorolásához. Listájukat már korábban megtaláljuk Szilágyi István Benjámín latin nyelvű halotti búcsúztatójában: „Quot illustres familias, intra saeculum, et quod excurrit, amisit nostra infelix patria? [. . .] Famosissimus orbis Christiani, adversus Muzulmannos defensor, Hunniades, ex infirma sorte ad Solium evectus in filio, vel nepotem relinquere posteris non potuit. Illustris quondam Zapoliorum familia, ad fasces evecta similiter, in Johanne Secundo, Principe Transylvaniae, prorsus extincta est. Sublimis et procera Bathoreorum arbor, supra ducentos annos virens et florida, iam vero excisa, unicam saltem nobis taleam, nobilissimo Rakociorum trunco insitam, reliquit. Ubi adhaec super admodum in masculino sexu extincta illustris Thurzonum familia? Ubi reliquiae nunc Enningiorum? Ubi Losontzii? Dobones? Magotsii? et alii sexcenti? quorum vel catalogum recensere nimis longum feret.”⁴⁹ Kőszeghy Pál részben ugyanezeket a famíliákat sorolja fel: a Thurzókat, Losonczyakat, Dobókat.

Zápolyáknak neme valjon hová lett el?

Hol az Ujlakiak, Lőrinc hercegekkel?
Báthori s Bocskai nagy fejedelmekkel,
Bakács kardinális több Bakács tisztekkel,
Hírlelték nemeket kik vitézségekkel?

Valjon hová lettek amaz Várdaiak? . . .

Vóltak, de meghóltak s világbúl kimúltak.

* * *

Áttérve most már a költészetről a prózára: tág teret nyitott az *ubi sunt* formulának a templomi igehirdetés, a prédikáció, Európában ugyanúgy, mint nálunk. A külföldi szakirodalomban gyakran idézik a XV. századi Michel Menot egyik beszédét; én csak azért, mert nagy esztétánk, Erdélyi János fordításában idézhetem: „Ma itt vagyok, holnap más papotok lehet. Hol van az a rettegett Lajos király? és Károly, ki fiatal korában reszketteté Itáliát? [. . .] Hol ama kisasszonyok, kikről annyit beszéltek? Lám, hogy mindnyájan meghalunk, és bémegyünk a földbe, mint a víz.”⁵⁰ A nagy olasz hitszónok, Paolo Segneri, a passió Krisztusát szólíttatja; XVIII. századi magyar fordításban így: „Hol most a te ember szemét s szívét magához hódító szent orcád szépsége? [. . .] hol a te szemeidnek csillámló fényessége? hol ereidnek vére? életednek lélekzete, szívednek élete? Hová? jaj! lettek, hol vannak ezek?”⁵¹

A hazai prédikátorok sorát alkalmasint Bornemisza Péter nyitja meg; Szent Ágoston szép szekvenciáját fordította le: „Hol vadnak, kik az fejedelmi méltóságokat kívánják

⁴⁹*Temetési pompa*. Várad, 1646. (RMK I. 787) 28–29.

⁵⁰ERDÉLYI János, *A középkori francia irodalom*. Budapesti Szemle 1865. I. k. 566. (Géruzez után.)

⁵¹*Igazán-való bölcsesség* [. . .] Segneri Pál írásából. Kassa, 1740. E jelzésű lap. (A fordító nem nevezte meg magát.)

vala, és az miatt egymásra törnek vala? Hol az győzhetetlen császárok, kiktől röttegnek vala mindenek? Hol vagynak, kik országgyűlést és játszódó és mulató napokat hirdetnek vala? Hol az friss lovaknak lovászmesteri? Hol az sok öltözeteknek ékességi? Hol az szolgálknak serege? Hol az játékok és az multságok? Hol az seregnek hadnagyi? Hol azoknak vitézi, hol fő legényi? Nemde mind por és hamu-e?”⁵²

Lépes Bálint nyitrai püspök Gabriele Inchino olasz hitszónok latinra fordított prédikációit adta ki magyarul. Ez a monumentális mű (a négy végső dolgokról) a halál enciklopédiája. A barokk retorika minden eszközét mozgósítja kegyes céljának elérése végett: halál-emblémát, példázatokat, sok szép hasonlatot, antik idézeteket, számos versbetétet, a vanitas-irodalom egész kelléktárát, természetesen az *ubi sunt* formulát is. Előbb csak módjával: harminckilenc nevet sorol fel katalógusában, pápák, császárok, bibliai hősök, bölcsék, poéták, gazdagok, vitézek neveit. Néhány lappal odébb következik a nagy mutatvány! „Mondjátoksza meg nékem, hol vannak az kétszáz és harminchat pápák?” – és név szerint felsorolja őket. „Hol vannak az sok hatalmas császárok?” – tizenkilencet említ név szerint. „Hol vannak hazánknak, Magyarországnak fejedelmi? Szent István király? Szent László király? Az egynehány Istvánok, Bélák, Gejzák, Lászlók, Andrások, Lajosok, Zsigmond császár? Hol amaz híres, néves, szerencsés Corvinus Mátyás király?” Ezután „az esztergomi negyvennégy érsekek” következnek, valamint püspökök, apáturak, prépostok (nevek nélkül). „Hol vannak az számtalan sok bölcs philosophusok?” (tizenkét antik név); „az sok szép versszerző poéták?” (huszonegyen); „az sok okos törvényszerzők? . . . az sok elmés törvénytudók? . . . az deáki tudományok fundamentomvetői? . . . az meglett dolgokról könyveket író hiteles historikusok? . . . az mély elmével bíró matematikusok? . . . az eszes geometrák? . . . az gyönyörűséges éneki tudományhoz értő muzsikuskok? . . . az sok fő orvosdoktorok? . . . az bátor szívű, nagyerejű, vastag, okos hadakozó férfiak?” – nevek végtelen sora, mind antik, de a vitézek közt jó néhány magyar is. Hátra vannak még az óriások, a képfaragók, a szép termetű női személyek – mind, mind „kimúltak az árnyékvilágból”, „megholtanak, odavannak”, „eloltattanak”, „kiment lölkök a testből”, „elhagyták ez világot”, „elvégezték futásokat”, „kiadták lölkököt testekből”, „nem óhatták meg magokat a haláltól”, „az föld megemésztette őket”, „elhagyták az embereknek társaságát”, „porrá, hamuvá lettenek”. Ez a tobzódás és bujálkodás a nevek halmozásában, az *ubi sunt* formulának ez a mértéktelen megnövelése (inkább az erudíció fitogtatása, mintsem az áhítat felkeltése végett) nem Lépes Bálint ötlete; megvan már az eredeti műben, szerzőnk csak egy kis magyar színezéket adott hozzá.⁵³

⁵²Folió-postilla, az 572. lap versóján.

⁵³LÉPES Bálint, *Az halandó és ítéletre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tükörö*. Prága, 1616. I. k. 69–71, 77–80. – 1771-ben Egerben újra kiadták. Hatása tartós. Kováts Ágoston még a XVIII–XIX. század fordulóján is Lépes Bálint szövegét imitálja, kivonatossan, helyenként szó szerint: „hol vannak az ékes szállásnak mesteri, Demosthenes, Cato, Cicero? hol a versszerzőknek fejedelmi, tanítói? megholtak, elomlottak. Hol vannak a sok okos törvényszerzők? Móses, Solon, Lycurgus? megváltoztatták életeket az halállal. Hol vannak a deáki tudományok fundamentomvetői? hol vannak a meglett dolgokról könyveket író hiteles krónikások? hol vannak a gyönyörűséges éneki tudományok találói? hol vannak sok fő orvosok? bátor szívű, nagy erejű okos hadakozó férfiak? az elmúlt üdönek dárdája megölte őket, földbe temette, porrá, hamuvá tette”. (*Alkalmatos és alkalmatlan rajta létel, az az a keresztényi szent erköltsöknek követését nyomban sürgető prédikációk*. Első esztendő. Első rész. Pest, 1802. 31.)

A halálról, mint annyi más, Pázmány is mondott prédikációt. Kidolgozásakor maga előtt tartotta Lépes Bálint könyvét (vagy az eredetijét), és átvette tőle az idézett passzusz, a kérdő formula nélkül s a maga józanabb ízléséhez idomítva, úgyhogy csak ennyi maradt belőle: „Szent Pétertől fogva nyólcadik Urbán pápáig, úgy tetszik, kétszázharminckilenc pápa volt. Ha meg nem feledkezem a számlálásban, Julius császártól Constantinusig negyvenkilenc császár volt, Constantinustól a Nagy Károly császárig harminckilenc, Károlytól első Rudolfusig huszonhat, Rudolfustól második Ferdinandig tizenhét, egy sommában Juliustól fogva százharmincegy császár volt. Ezeket mind lekaszáltta és halomba rakta a halál.”⁵⁴ Az *ubi sunt* formulával Pázmány korábban is találkozott, Kempis fordítása közben: „mondd meg, kérlek, hol vannak most amaz urak és doctorok, kiket jól ismertél, mikor éltek és tudományokban virágoztak? Immár az ő koncok egyebekre szállott, és nem tudom, ha vannak-é csak emlékezetben is.”⁵⁵ Eredeti műveiben Pázmány nem használta a formulát.

Gyakran megeljük viszont más egyházi szónokok munkáiban. Káldi Györgynél elegánsan rövid személynév-katalógussal: „Hol vagyon a szép Paris és Absalom? hol vagyon a szép Lucretia és a görög Ilona? [. . .] hol vagyon az erős Hector és Achilles? az erős Penthesiléa és Camilla?”⁵⁶ Csete István a hitélet hanyatlását panaszolja a formula cicerói típusával: „hol van ma a régi keresztyén áitatosság? Hol az isteni félelem és Boldog Szűz Anyámhoz való buzgóság?”⁵⁷ Kelemen Didák a már ismerős Szent Bernát-i motívumot eleveníti föl nagypénteki beszédében, csaknem azonos szavakkal, mint a Winkler-kódex: „Hol vadtok ti ötezer férfiak, asszonyállatokon és kisdedeken kívül, kiket öt kenyérrrel és két hallal megelégtített?”⁵⁸ Csúzy Zsigmond az „átkozott tündérség s tündér állhatatlanság” jelenségein elmélkedik: „Hol Belizariusnak győzedelmessen zöldellő pálmafa ágai? hol? mellyek több országok, tartományok s sok nemzetek hódéttásából és roppant városok szerencsés ostromiból cifrázván, nagyra terjedtenek vala, hol? lenyírte, lenyeste az irígység, s megemésztette a világi szokott egyenetlenség.”⁵⁹ Padányi Bíró Márton hazánk hanyatlásának láttán kiált föl, Villanovai Szent Tamástól kölcsönzött szavakkal: „Hol vagyon a te régi nagy hatalmad? hol vagyon a te nagy dicsősé-

⁵⁴Pünköst után XV. vasárnap. Prédikáció az halálról. A Magyar Remekírók Pázmány-kiadásában. 981. – A pápák és uralkodók számának motívumát, nevek felsorolása nélkül, Csödi Pál is beillesztette *Lex Mortis* című halotti beszédébe (Sopron, 1770): „Csak római szentséges pápák Sz. Pétertől fogvást voltak 252, hová lettek? [. . .] Julius császáron kezdvén számlálni, Római Birodalomnak császári uralkodtak 135, hol vannak?” (17.)

⁵⁵Kempis Tamásnak *Christus követéséről négy könyvei*. Első könyv, III. rész. A Magyar Remekírók Pázmány-kötetében 473.

⁵⁶KÁLDI György, *Az vasárnapokra-való prédikációknak első része*. Pozsony, 1631. 639.

⁵⁷*Panegyrici sanctorum patronorum Regni Hungariae*. Csete István (1648–1718) munkáiból kiadta Gyalogi János. Kassa, 1754. 42. A következő, 43. lapon: „Hol vagyon a régi magyarok nyelve, kiknek ajaki nem tudtak egyebet Jézus Máriánál?”

⁵⁸KELEMEN DIDÁK: *Buza fejek*. Kassa, 1729. 310.

⁵⁹CSÚZY Zsigmond, *Leiki éhséget enyhető evangeliomi kölcsönözött három kenyér*. Pozsony, 1724. 559. – Más példa, személynevekkel: „hol Sámson? hol Salomon? vagy dicsőséges Moyzes proféta? hol Dávid, Yonátás, vagy akárki nevezetes más? [. . .] hol vérszopó Kain? hol szemtelen Kám? vagy kegyetlen Atila, Istennek ostora?” (*Evangeliomi trombita*. Pozsony, 1724. 344.)

ged?”⁶⁰ Szabó István a várossírató formulát, igen hatásosan, Jeruzsálem pusztulásáról szóló prédikációjában használja fel: „Hol vagy tekéletes ékességnek várasa, egész földnek öröme és gyönyörűsége? hol vagy dücsőséges, felséges királyi város? Hol vadtok világ csudájának erős bástyái? hol vadtok halmos falai, házak tetein habozó ékes halastók és szökdécselő vizek? hol vadtok arannyal és ezüsttel tetézett, levegőéggel játszódozó vitorlás tornyok? hol vadtok bíborral és bársonnyal superlátozott ágyak, kárpitos paloták? hol vadtok csendes csorgástokkal gyönyörködtető források? hol vadtok faragott kövekkel kirakott útszák, márvánnyal színlett drága oszlopok? De te kiváltképpen hol vagy világnak csudájára építettett Salamon temploma?”⁶¹ Telek Józsefnél a kimeríthetetlen vanitas-téma szólal meg: „Mit használt vallyon Asvérusnak Indiától fogva szerencseny országig százhuszonhét tartományon országlani, ha lelke az örökkévaló boldogságtól elnyelettetett, teste pedig egy szoros sírba, földnek férgei által megemésztetett? Mit használt Amánnak minden fejedelmek felibe helyheztetni, ha csakhamar felakasztatt, és szerencsétlen örök kínokra taszított? Mit használt Nagy Sándornak az egész világnak birodalma, Sámsonnak acél természetű erőssége, Absolonnak ritka szépsége, Aristotelesnek mély bölcsesége, ha mindeniknek lelke pokol pozderjává lett? Oh mulandó életnek tündérsége! Oh világi gyönyörűségnek s méltóságnak szemfényvesztő dücsősége! Vajha! Vajha! vóltaképpen megüsmérmének a dagályos kevélységgel fennhéjázó világ fiai s leányi! Vajha eszekbe vennék amaz Baruk próféta szavait: *Ubi sunt principes gentium?* Hol vannak most a pogányoknak hatalmas fejedelmi? akik midőn az elenyészendő fűsthöz kapdostak, véletlen az örök tűzre rohantak. Hol vannak, akik az hervadandó testi szépségben, arany s ezüst csillámló fényességében bizakodtak, most pedig az isteni szépség s örökké ragyogó fényességtől megfosztatván, a kárhozottak irtóztató setétségében vakoskodnak? Hol vannak azok, akik midőn az árnyékhoz s vízi buborékhoz kapdostak, hirtelen *Exterminati sunt et ad inferos descendunt*, kigyomláttak és pokolra alá szállottak?”⁶² Ez szép, de nem nagyon egyéni, legföljebb azáltal, hogy a vanitas-témát az elmúlás és az elkárhozás kettős perspektívájából fejti ki. Egy halotti beszédében viszont Telek József páratlan eredeti ötlettel él: mozgalmas, dramatizált keretbe foglalja az *ubi sunt* formulát, mintha utazás közben, különféle helyszíneken kérdezősködnék: „Eljártam én, úntalan törekedő elmémmel, minekelőtte ma e prédikáló székbe felléptem volna, a csillagos eget alatt majd minden tágas

⁶⁰PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Ünnep-napokon, Diaetáknak alkalmatosságával, egyéb jeles napokon mondatott külömb-külobmféle sok szép prédikációk*. Győr, 1761. 617–618. Ugyanebben a kötetben, a 433. lapon: „hol vannak ama régi sok, szép, rendes processiók? hol vannak amaz istenes szép éneklésekkel zengedező és külömbféle buzgó imádságokkal az Isten és a B. Szűzet tisztelő aitas seregek?”

⁶¹SZABÓ István, *Prédikációk, mellyeket egy böjti vasárnapokon az Isten igéjéről, és három böjti péntek napokon a Kristus Jézus szenvedéséről és haláláról* [. . .] mondott. Sopron, 1743. 186–187. A formula más változata az elhagyatottan szenvedő Krisztusról: „Ah! hol vagyok érettem megmeztelenített édes Jézusom! hol vagyok a te szent Anyád a posztócskákka, mellyekkel pólyákba kötözött, hogy valamely részét szűz testednek bétakarja? hol vannak a te tanítványid, kik nem régen ruhájokat terítették elődbe az úton, hogy most vállaidra teregessék? Hol vannak a Serafin Angyalok szárnyokkal, hogy megpirült orcádat befödözzék? Hol vagy, éjszaka, setétséggel, hogy egész testét elborítsad!” (203.)

⁶²TELEK József, *Tavaszi Rósa az az Panormi Szűz Szent Rosália életének sommája*. Kassa, 1757. 27–28.

határokat, népes tartományokat, virágzó országokat és városokat; egyetlen egy kérdést tettem mindenütt . . .” Rómában: „Hol van vallyon Augustus, hol Julius, hol Pompejus, hatalmas császárok? hova lettek a római régi bölcssek? hova a vitéz bajnokok? de egyetlen egy felelettel kinevetének, mondván: Mortui sunt.” Másutt Tullius, Demosthenes, Aristoteles, Plato, Craesus, Crassus, Luculus, Midas, a szép Helenák, gazdag Cleopatrák, továbbá a „tengerek szelidítői”, Ortesius és Columbus, valamint Scipio, Hanibal és Nagy Sándor után érdeklődik, „de mindenütt azt felelék: Mortui sunt.” Hazánkba visszatérve a magyar királyokat keresi. Végül Jászberényben: „Hol van s hová lett” a méltóságos grófné, Kohári Éva? – előtte fekszik a koporsóban, őt parentálja el.⁶³

Katolikus hitszónokokat idéztem. A protestáns prédikátorok retorikája némileg különbözött az övékétől, de az *ubi sunt* formulát igehirdető és egyéb vallási-világnézeti műveikben sűrűn használták ők is. Gyakran adott ehhez mintát az idegen szöveg, melyet magyarul tolmácsoltak. Szenci Molnár Albertnak például: „Hol vagy az nagy és dicsőségessen építtetett Babylon városa? [. . .] Hun vannak az szertelen nagy Pyramisok, csudálatos Labyrinthusok és jeles nevezetes épületek? hol vadnak mind az Miracula mundi, ez világnak hét csudái?” – és német eredetije nyomán felsorol néhány német várost is. „Nemdenem mind elvesztének-é . . .”⁶⁴ Laskai János, miközben Justus Lipsiust fordította, különleges, aktuális tartalmú *ubi suntra* akadt, a spanyol hódítók amerikai pusztításairól: „Hol vagy Cuba, ki minden szigeteknél nagyobb? Hol vagy te Haiti? hol vadtok ti Iucaya szigetek? kik régenten hatszáz, avagy tíz száz ezer emberekkel bővelkedvén, alig maradt meg néhol azoknak tibennetek tizenötöd része a szaporodásra.”⁶⁵ Komáromi Csipkés György szokatlan szerepben, hittani érvként hozza elő a formulát. A Messiásról megjövendöltetett, hogy Betlehemben kell születnie, Názáretben nevelkednie és a jeruzsálemi templomban tanítania. Mármost: „hol Betlehem? hol Názáret? hol Jerusalem? és hol az az utolsó templom? Odavannak, elpusztultanak.”⁶⁶ Amiből világosan következik, hogy nem jöhet új Messiás, mert nincs hova jönnie. Selyei Balog István, noha nem szokás emlegetni, korának egyik legjobb református írója; beszédeiben több *ubi sunt*ot találunk; az egyik így szól: „Hol Codrusnak Athénásban való uralkodása? Pára volt, elmúlt. Hol Cyrusnak és Dáriusnak nagy királyi méltóságok, pénzek és gazdagságok? Párak voltak, s magokkal együtt csak elmúltanak. Hol Sándornak hadakozásokban való diadalma és gyűjtött gazdag prédája? Párak voltak, s magával együtt csak elmúltanak. Hol vagyon amaz Epulo az ő bíbor és bársony köntösivel, ki mindennap vígan vendégeskedik vala? Csak párak voltak minden világi dicsőségi, és hamar elmúltanak.”⁶⁷

Eddigi szemlémből kiderülhetett, hogy az *ubi sunt* formula, különösen a prédikációkban, milyen sokféle mondanivaló vonzataként végezte el retorikai szolgálatát. Most arra teszek kísérletet, hogy teljes szöveggörnyezetének, egy egész hitszónoklatnak elemzésébe ágyazva mutassam be a formula funkcionálását. Megtárgyalás végett Stánkovácsi Leopold ádvent harmadik vasárnapjára írt egyik beszédét választottam.

⁶³TELEK József, *Örökké való házat építő bölcs asszony*. Kalocsa, 1766. (Szinyeyi nem említi.) A bevezetésből idézek.

⁶⁴SZENCI MOLNÁR Albert, *Discursus de summo bono*. Bp. 1975. 341–342.

⁶⁵LASKAI János válogatott művei. Bp. 1970. 148.

⁶⁶COMÁROMI CSIPKÉS György, *Igaz hit*. Szeben, 1676. 366.

⁶⁷SELYEI BALOG István, *Temető kert*. Várad, 1655, a 200. (tévesen nyomva: 100.) lapon.

A szerző nevét, ezt az idegenszerű, szokatlan nevet tessék megtanulni: kiváló magyar íróé. Ez a derék ferencrendi szerzetes, tucatnyi prédikációs kötet szerzője, az erdélyi Kanta községben született 1742-ben; szónoklatait Pozsony, Nagyszombat, Győr és Komárom közönsége hallgathatta; halálának éve, 1789 mellé Szinnyei kérdőjelet tesz.

„Én a pusztában kiáltónak szava vagyok” – mondja Krisztus követé, Keresztelő Szent János. Stánkovátsi Leopold szerint: „Ha nagy követ volt János a világ megváltására jövő Krisztus előtt, nagy követ a halál is, [. . .] ha nagy prédikátor volt János, nagy prédikátor a halál is” – erre a metaforikus fikcióra épül fel az egész beszéd, melynek ütemeit „a halál prédikál” szavak időnkénti megismétlése skandalálja. A halál természetesen a „vanitas vanitatum” gondolatát fejti ki, oly módon, hogy felsorakoztatja és művészi egységbe fonja az évezredes vanitas-irodalom minden hagyományos toposzát, melyek közül csak egy az *ubi sunt*.

Hosszú élettel biztat bennünket a sátán; rácáfol szavaira Ábel ifjonti halála. Véres holtteste előtt Ádám így elmélkedett: „óh te gonosz és minden álnoksággal teljes ámtító, hol vagyok most a te igéreted? [. . .] nézd ezt a testet! hol vagyok most az ő vidámsága, ereje, érzékenysége, mozdulása, szóllása és minden eleveisége? [. . .] hol vagyok a te igéreted? [. . .] hová lett amaz álnok biztatás?” Nézd ezt a testet! Immár minden halandó testéről prédikál a halál – Statius modorában. „Ez a test kevéssel ezelőtt az ő szépségével és ékességével magára fordítja vala mindenek szeméit, gyújtogatja vala az ifjokban a Venus tüzét, maga után vonsza vala a szeretők seregét, és imé most mindenek irtóznak és futnak tőlle. Ez az a test, melly előbb mindenkétől dicsértetik vala, nimfák és istenasszonyok közé számláltatik vala; mellynek szeméi ragyognak vala, mint a gyémánt; ajaki és orcái nevetnek vala, mint a kinyílt rózsák; haja villog vala, mint az aranyszálók; nyaka tündöklök vala, mint az elefántcsont; szava versel vala a fülemüle éneklésével. Hol vannak most ragyogó szeméi? hol kláris színű ajaki? hol piros orcái? hol aranyszálú haja? hol fehér nyaka és egyéb gyenge tagjai? hol ékes hangú szava és minden szépsége? elsárgultak, elrútítottak, bűdösségre és irtózásra változtak.” S következő a „bűdös dög”-nek, az oszladozó testnek leírása – a középkori effictiók modorában. „Jer ide most te szerelmeskedő ifjú! nézzed és csókolgasd orcáját a te szép Helenádnak [. . .] Jer ide te hízelkedő szolga, szolgáló, nézd és csókolgasd kezeit a te uradnak, asszonyodnak! [. . .] De nem hogy valaki kedvellené már ezt a holt és megbűszhődött testet, hanem ki-ki utállja, mint a ganéjt.” Tertullianus-idézet zárja le ezt a passzust, ősi toposz (melyet Bornemisza Péter is fölhasznál, sőt Arany János és Madách is⁶⁸): „a Sodoma helylén külső tekintetre szép almák teremnek; de ha valaki illeti, porrá, hamuvá válnak. Illyen az ember teste . . .”

Tovább prédikál a halál, tovább gördül a vanitas-téma: hírünk, nevünk sem marad fenn, gyermek, rokon elfelejt bennünket; csak halottas ingünket vihethjük a koporsóba, tudta ezt már Szaladinus király. Petrus Alphonsus sokat forgatott példatárát idézi szerzőnk: „tegnap az egész föld szélessége nem volt elég Nagy Sándornak, ma három-négy sing föld is elég”. Két *ubi sunt* már volt, következik a harmadik, Szent Ágostontól köl-

⁶⁸Tolnai Vilmos (EPhK 1924. 87–88), Kerényi Károly (EPhK 1926. 282.) és Borzsák István (Az antikvitás XVI. századi képe. Bp. 1960. 206–207) a főszövegben említettekén kívül Tacitus. Josephus Flavius, Petrus Comestor, Milton és Byron műveiben mutatták ki a toposzt; megvan Szent Ágoston, Pázmány, Csúzy Zsigmond, Incédy József, Verestói György, Csokonai és mások munkáiban is.

csönözve (hasonló ahhoz, amelyet már Bornemisza átvett a nagy egyházatyától, de másik beszédéből): „hol vagyon a császárnak szép teste? hol a gazdagságok nagysága? hol a gyönyörúségek készüllete? hol az urak sokasága? hol a bárók serege? hol a vitézek táborá? hol az elefántcsontból való ágy? hol a királyi szék? hol a császári trónus? [. . .] Hová lett a te felséged? – „mindezek együtt elfogytak”. Nem hiányozhatik a beszédből Shakespeare Hamletjének nevezetes motívuma (melyet természetesen nem a nagy angol írt le először, s amely gyakori más prédikátorainknál is); Stánkovátsinál így hangzik: „Vizsgálja vala ugyan bölcs Diogenes a holtak csontjait, hogy választást tehessen az urak és szegények csontjai között, de haszontalan munkával.” A halál előtti egyenlőség gondolatát szolgálja a kaszás halál emblémája is (régí ismerős Lépes Bálint és Pázmány műveiből): „miképpen a kaszás a nagy és alacsony füveket, a tündöklő virágokat és héabavaló tövisseket egy rendbe dőjti, úgy a halál a nagyokat és kicsinyeket, a hatalmas urakat és szegényeket egyaránt porba temeti”.

„Elvégezte már a mi halottas prédikátorunk, a halál, a holttest felett való beszédét”, már csak rövid összefoglalás van hátra s a halott intő szava (ugyancsak régi toposz): „ami én vagyok, ti is maholnap azok lesztek . . .” – ne bízzatok a világ pompájában és dicsőségében; Krisztusban bízzatok!⁶⁹

A XVIII. század vége felé az egyházi irodalom veszít életerejéből; dús retorikája, melynek oly sok eddig nem méltányolt esztétikai értéket köszönhetünk, megkopik, üres formalizmussá válik. Stánkovátsi Leopold vanitas-beszéde volt az utolsó tűzijáték.

* * *

Az *ubi sunt* formula történetének azonban még nincs vége, sőt új fejezet következik.

A világi irodalom sosem idegenkedett a formula használatától, a XVIII. század végétől kezdve pedig éppen ez teremti meg új változatait. Persze nincs éles korszakhatár, a váltás átmenetekkel történik. Versegly Ferenc, egy személyben a szerelem lírikusa és vallásos énekek szerzője, a világ állhatatlanságáról írt költeményében még az egyházi irodalom hagyományos módján él az *ubi sunt* formulával: „Hová lettek ama Croesusok, szép termetű Absolonok? Eldültek, elhervadtak a szép liliumok”;⁷⁰ idősebb kortársa, Ráday Gedeon, német minta után, már az őszi táj veszteségeit festi, szerelmi vesztesége miatt érzett bánatában:

Hol vagynak a violák,
Kik itt kékellettek,
S törcsérkéik frissítő
Illatot hintettek?

Hol van ama rózsás bérc . . . ?

⁶⁹STÁNKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló prédikációk*. Negyedik esztendő. Első rész. Komárom, 1799. 42–60.

⁷⁰Közlí BOGISICH Mihály, *Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból*. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből, IX. k. Bp. 1881. 41–42.

Hol az a szép csergeteg . . . ?

Hol ama szemérmes szűz . . . ?

..... elvitte a himlő.⁷¹

Alexovics Balázs, a formula nagy kedvelője, újévi prédikációjában történeti nevekkel való példálózás helyett az emberi életidő múlásának póré tényét panaszolja: „Hol vannak, szerelmesim, régi napjaink? *consummati sunt*, eltelének. Hol vannak, szerelmesim, ifjúságunk esztendei? *consummati sunt*, elmúlának. Hol vannak, szerelmesim, a tegnapi végződött esztendőnek órái, hetei, holnapjai? *consummati sunt*, elfutának”,⁷² ugyanezt a panaszt Vörösmarty profán epigrammában hangoztatja:

Hol van a gazdag erő, hol az élet hajnala? Eltűnt,
S egy fiatal szívnek hév dobogása megállt.
(*Sírvers*, 1840)

A XVIII. század vége felé divatos sírköltészet, bár a szentimentális világi irodalom részének számít, az egyházi hagyományból nőtt ki. Klasszikusa, Hervey maga is lelkész; *ubi sunt*-ját magyar lelkész társa fordította le: „Hol vagynak az ő méltóságoknak azok a tündöklő jelei? [. . .] Hol vagynak az ő testőrzőik s az ő hízelkedő tisztjeik . . .”⁷³

A sírköltészet után a romok költészete is divatos lett. Merített az egyházi vanitas-irodalom városnév-katalógusaiból, de már profán célra. Volney az *ubi sunt* formulával történetfilozófiai fejtegetéseket vezet be: „Que sont devenues tant de brillantes créations de la main de l’homme? Où sont-ils, ces remparts de Ninive, ces murs de Babylone”, hová lettek Perszeopolisz palotái, Baalbek és Jeruzsálem templomai? Hol vannak Tyrus flottái, a matrózok, révkalauzok, kereskedők nyüzsgése, a szántóvetők és aratásuk s nyájaik?⁷⁴ André Chénier gyönyörű elégiát épít a formulára, a hellén világ elmúltát siratja:

Où sont ces grands tombeaux qui devaient à jamais
D’une épouse fidèle attester les regrets?
L’herbe couvre Corinthe, Argos, Sparte, Mycènes . . .

Temples, marbres, métaux, qu’êtes-vous devenus?⁷⁵

Ragyiscsev az ősi orosz város, Novgorod omladékai közt elmélkedvén, politikai panaszra fakad: „Hol vannak Szolónnak és Lykurgosznak bölcs törvényei, melyek biztosították Athén és Spárta szabadságát? A könyvekben. S a városok helyén a kényuralom

⁷¹Gróf Ráday Gedeon *Összes művei*. Bp. 1892. 62–63.

⁷²ALEXOVICS Basilius, *Ünnepnapi prédikációk*. Pest, 1789. 160.

⁷³Hervey *Sírhalmai és elmélkedései*. Fordítottak Pétzeli József komáromi prédikátor által. Buda, 1821. 119.

⁷⁴VOLNEY, *Les Ruines*. Paris, 1792. 6–7. Az első kiadás 1791-ben jelent meg.

⁷⁵XX. elégia. A Pléiade-kiadásban (Paris, 1940) 72–73.

pálcája tereli a rabszolgákat.”⁷⁶ Édes Gergely a legeredetibb: nála a formula a nemzet-halál vízióját készíti elő:

Nézzétek! hova lött Sándor minden birodalma?
Hirtelenül megnőtt s hirtelen öszveomolt.
Nézzétek! hova lett Salamon nagy temploma, minden
Kertje, királyi dicső háza s aranya vele?
Óh hova ment Babilon, Kártágó, Trója s Aténé
S minden egyéb Bábel, melly felemelte magát.

Ha mindezek elmúltak, ez a sors várhat a nemzeti nyelvre és vele a nemzetre is,

Amikor úgy el fogsz nyelveddel múlni, hogy egyszer
Végre csak egy sírvers fogja mutatni helyed.
Amikor ezt fogják olvasni felőled: *Ez a föld*
Egy híres nemzet bús temetője leve.
Melly hajdan nagyokat vitt véghez, nemzeteket dúlt,
Mígnem vért ontván itt nyere földi hazát.
Scithia volt első bölcsője; kijött nagy erővel,
*Hogy ne sovány, de kövér földbe temesse magát.*⁷⁷

A XIX. században az *ubi sunt* formula új meg új tartalmakhoz, időszerű témákhoz társul. Döme Károly, a buzgó irodalmár, Kazinczy levelező társa, 1810-ben mint izsai plébános Napóleon és a Habsburg-ház összebéküléséről prédikált Szent István napján Budán, s egészen egyéni módon szőtte beszédébe a formulát: a magyarok a Szent Jobbhoz könyörögtek, „ne hagyja rabigára kerülni országunkat, elpusztítani vagyonunkat, felforgatni törvényinket; és íme: Hol a hadi kürt rettentő harsogása? megszűnt. Hol a komor fergeteg bús dörgése? elhallgatott. Hol a veszedelemnek éjjel-nappal nyugtalanító zajos dagadása? csendességre simúlt, elenyészett.”⁷⁸ Lamartine-nál, Napóleon bukása után, a formula a francia nagyság elégikus felidézésére szolgál:

Où sont-ils ces jours où la France,
A la tête des nations,
Se levait comme un astre immense
Inondant tout de ses rayons?⁷⁹

⁷⁶A. N. RAGYISCSEV, *Utazás Pétervárról Moszkvába* (1790). Magyarul TRÓCSÁNYI György fordításában. Bp. 1951. 93.

⁷⁷ÉDES Gergely, *Horác Munkáji hasonló nemű versekkel megmagyarázva*. Pest, 1819. A vers a prózai előszó betéteként a XIII–XIV. lapon. – A nemzethalálnak ezt a gyötrelmes látomását talán olvasta Kisfaludy Károly („Egy híres nemzet bús temetője” – „Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács”), és olvashatta Vörösmarty is, akinek ifjúkorában Édes Gergely kedves költője volt.

⁷⁸*Beszéd, mellyet Sz. István király napjára* [. . .] *elmondott Döme Károly*. Buda, 1810. 21.

⁷⁹*Méditations poétiques*. Dixième méditation.

Kölcsy, a *Zrínyi dalában*, hasonló hangulatú, de nagyobb távlatú s komorabb kérdésekre fakad:

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére . . .

Hol van a bérc és a vár fölette . . .

És hol a nép . . .

Zirtz emlékezete című epikus költeményében (1814) Pázmándi Horvát Endre ókori városok után az ősmagyar vitézek neveit illeszti be az *ubi sunt* formulába:

Hol vagytok, kik alatt országunk allköve épült,
Hunnia szülte dicső nagy lelkek: Bendekutz, Árpád,
Verböltz, Géjza, Szabolts, Lehel, Örs, Gyula, Kund, Ete, Zoltán?

Pap-költőtársa ötletét megismétli Czuczor Gergely:

Hol vagytok ti dicső árnyékok az ősi világból!
Honszerző Árpád, főmagyarok magyara?
És ti egyéb véreskü-felek: Huba, Kund, Tas, Előd és
Und, Tuhutum, ti az új Hunnia sarkkövei . . .

– és mivel a régi magyar nevek könnyedén foglalnak helyet a disztichonokban, felsorolja még Bors, Horka, Szabolcs, Velük, Lél, Vérbölcs, Uszubú, Kadosa, Zoárd, Botond, Örs, Ete, Böngér, Retel, Bojta, Éd, Edömér nevét. „Nem fog-e – emléket nektek emelni magyar?” (*Pusztaszer*, 1844)

A sokáig szakrális használatú formula profán átváltoztatásában igen messzire el lehet menni. Byron a *Don Juan* XI. énekében kortársain, személyes ellenfelein gúnyolódik, akiket fölkapott a hírnév és szerencse, de mihamar el is ejtett

A nagy Napóleon hol? Tudja ég.

Hol Brummel? Fuccs! – Wellesley? Megbukott.

Hol, merre lord Az? És hol lady Ez?

(*Ábrányi Emil fordítása*)

Gúnyolódik Theodore de Banville is, kritikusai letűntén:

Dites-moi sur quel Sinaï
Où dans quelle manufacture
Est le critique Dufaï . . .

– és még hat nevet sorol fel, villoni mottó alatt, Villon balladájának modorában (*Ballade des célébrités du temps jadis*): a század apránként fölfedezi az elfelejtett nagy költőt.

Hozzánk ez a divat csak később érkezik meg, és klasszikusaink a maguk ösztöne szerint alakítják s töltik meg új, lírai tartalommal az *ubi sunt* formulát. Arany János kiemelt helyen, refrénben: „Hová lettél, hová levél Oh lelkem ifjúsága!” (*Letésem a lantot*); Petőfi úgyszintén, verskezdetben:

Hova lett a tarka szivárvány az égről?
Hova lett a tarka virág a mezőkről?
Hol van a patakzaj, hol van a madárdal,
S minden éke, kincse a tavasznak s nyárnak.
(*A téli esték*)

Századunkban a két nagy történelmi cezúra, a két világháború ihletett új *ubi sunt* formulákra. „Hol van az élet, amelybe néha oly mélyen belé lehetett látni, mint egy hegyi patakba? – kérdezi Krúdy 1918-ban. – Hol van a szív, amelyet »nyitott könyvnek« neveztek? Hol van a jövő, a remény, az ábránd, a lepke, amely után minden ember futott sírig való lerogytáig? Hol van a bizalom, amellyel az emberek estve lehunyták a szemüket, hogy álom után újult, frissült, vidám kedvvel folytassák az életüket? Hol van megnyugtató, kielégítő és csendesen elszongító emléke a mindennapnak, amely alvásra ringatta a tennivalóját híven elvégzett munkást? Hol van a varázsa a napfelköltének, amely élnivágyásra és derűre, hosszú életre és ismeretlen örömökre serkent?”⁸⁰ Apollinaire-nél az ősi formula modern képversbe kerül, a harctérre szakadt barátok névsorával:

Où sont-ils Braque et Max Jacob,
Derain aux yeux gris comme l'aube?

peut-être sont-ils morts déjà.
(*La Colombe poignardée et le jet d'eau*)

Ezt a verset Radnóti Miklós fordította magyarra; néhány év múlva, az *A la recherche* írásakor, maga is a háború és az üldöztetés évadján, Apollinaire-hez nagyon hasonló módon sóhajt barátai után:

Hol van az éj, az a kocsmá, a hársak alatt az az asztal?
és akik élnek még, hol vannak a harcratiportak?

Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év* 18. szonettjában az elhunyt kedvestől kérdezi, hova lettek közös emlékeik szereplői:

„No, de komolyan, édes: hova lett
Sztraka, a hű cseh?” (Arany János jelzős szerkezete!)

– hova lett a dilinós bácsi a padról? hova lett Kati néni? a jó doktor? a fiatal anya? a barátónő, Baba?

⁸⁰Köszönhető az új évben. In KRÚDY Gyula, Magyar Köztársaság almanachja. Bp. 1988. 85–86.

„S a többi, akit sirattál, szerettél:
mind-mind?” (és bravúros fordulattal):
„... . legfőképp magad – mondd már: hova lettél?”

Füst Milán önnön ifjúsága elmúltán háborog szép és haragos elégiájában:

Hol vagytok ó szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?

S hol vagy ó csodálatos fülem . . .

S hol vagytok fogaim . . .

S hol vagy te mellemnek oly irtózatossal dalolása?

Hol vagytok ti mozgalmak és fekete átkok? . . .

Úristen, hol a nevetésem s a tárgyaltalan zokogás is . . .

(*Öregség*)

Jékely Zoltán az ifjúságon túl, a gyermekkor karácsonyfáinak s eltűnt örömeinek világába sóhajt vissza:

Ó, hol a hintó, hol a hintaló,

hol a bohóc, a kismackó alóluk?

Hová tűnt a sok csillogó

arany-ezüst gömböcske róluk?

(*Fenyőfák tánca, Vízkereszt után, 1970*)

Szentkuthy Miklós irodalmi emlékezést kezd a tartós életű villoni formulával (még egy rímet is megkockáztatva, prózában): „Hová lett a tavalyi hó? Hol van a sok régi csehó? Hová tűntetek régi kávéházak?”⁸¹ Csanádi Imre a régi *ubi sunt* katalógusok Rómáját a tatárjárás emlékével s a modern diktátor nevével kapcsolja össze:

Hol Róma, Dzsingisz, Hitlerek hatalma?

Hol van mindannyi despotáé?

(*Csillagforgó, 1965*)

Ahány költő, ahány példa: annyi egyéni változat s modern lelemény. Végül Vas István: a formulát, mely nála is az eltűnt ifjúságot idézi fel, az egyéni életkor és a történelmi kor ellentétes tartalmai szerint rendezí feleselő párhuzamokba:

Ki mondaná meg, hova lettek

A boldogtalan álmodók?

Hol vannak a régi Vezérek,

Direktorok, diktátorok?

⁸¹Eltűnt kávéházak nyomában. In *Rakéta Irodalmi Kávéház*. Bp. 1988. 15. Az első megjelenés éve: 1986.

És hol vannak a kivégzett szerelmek?
Hol vannak a vezérkari vitézek?

És hol vannak, akik azzal verettek,
Hogy kimondják az el nem mondhatót?
Hol vannak a régi ügyészek,
Akik függetlenül védték az államot?
(Egy szerelem három éjszakája, 1960)

* * *

Ezzel be lehetne fejezni. Több mint két évezredes úton haladtunk végig, és a jelen közelébe érkezvén, azt tapasztaljuk, hogy a halál formulája nem halt meg. Ma is teremt költői értékeket.

De valamit még el kell mondani.

Változatos funkcióiban az *ubi sunt* formula vigaszt vagy tanulságot adott, de mindenképpen a beletörődés formulája volt. Akik az elhaltak végtelen listáit leírták, sosem kérdezték meg istenüktől Vörösmartyval: „Így kell-e lenni? vagy ha nem, Mért oly idős e gyötrelmem?” Akik az enyészet és a pusztulás képeit halmozták, sosem mondták a föld urainak Arany Jánossal: „Király, te tetted ezt!” Akik katalógusaikba bevonták a szatrapák és zsarnokok nevét, sosem kérdezték meg, mint Vörösmarty a vén kacért: „Hová tevő boldogtalan fiait?”

Egy valaki mégis megkérdezte.

1939. augusztus 17-én Raszkolnyikov, a művelt, irodalmár szovjet diplomata, földönfutóként, számkivetettségéből hosszú levelet írt Sztálinnak.⁸² Különös, egyedi *ubi sunt* formulát olvashatunk ebben a levélben: „Hol van a legjobb szovjet repülőgép-konstruktor, Tupoljev? Sztálin, ön letartóztatta. Hol van Blücher marsall? Hol van Jegorov marsall? Sztálin, ön letartóztatta őket.” A neveket hosszan sorolhatta volna még.

S neked ád majd márványt s nagy nevet a hízelkedés,
O Rabló, sírodon? (Kölcsey)

Valamire bizonyosan jó volt az *ubi sunt* formula kétezer éves élete. Nemcsak azt véste eszünkbe, hogy halandók vagyunk; arra is megtanított, hogy a hitvány dicsőség nem tart örökké. „Ha felmenend kevélysége az égig, és a feje a felyhőket érendi: Mint a ganéj, végtére elvész, és akik őtet látták vala, mondanak: Hol vagyon?”⁸³ A formula túléli a zsarnokot.

⁸²História, 1987. 5–6. szám.

⁸³Jób könyve, 20. 6–7. Káldi György fordítása.

UBI SUNT

Petite historique d'une formule

Deux ballades de Villon, parmi les plus connues, énumèrent les noms de personnes défuntes, avec la question toujours reprise: „Où est . . .”, „Où sont-ils . . .” Ce type de question très ancien et toujours vivant est nommé, d'après sa forme latine, formule ubi sunt.

La formule se rencontre déjà dans la Bible, aussi bien que dans les littératures profanes gréco-romaine ou orientale. Il est impossible donc de définir une source unique, tout de même elle a été répandue sans aucun doute à de la Bible. Les docteurs de l'Église l'avaient puisée dans l'Écriture Sainte et l'avaient transmise à la littérature pieuse du Moyen-Age, d'où elle est également arrivée aux textes profanes où il est toujours utilisé à partir du siècle dernier, surtout sous l'influence de la poésie de Villon. Sa vigueur est due à une possibilité d'adaptation presque parfaite à certains sujets (la fragilité des choses, l'égalité devant la mort); son emploi est pratiquement obligatoire dans la littérature de 'vanitas'.

Sous sa forme la plus complète, la formule se compose de quatre éléments: 1. apostrophe (Dieu) 2. question, généralement répétée à plusieurs reprises (ubi sunt? ubi est?) 3. catalogue (énumération des personnes, des empires, des villes, des biens disparus) 4. réponse à la question (confirmant la disparition des personnes et des objets en question). Souvent, les éléments 1. et 4. sont omis.

L'étude présente fait connaître brièvement les datations les plus importantes de la formule depuis la Bible jusqu'à Villon, et passe à un examen plus détaillé de sa carrière dans la littérature hongroise. On peut en trouver de nombreux exemples déjà dans les manuscrits hongrois de la fin du Moyen-Age, sa présence est beaucoup plus fréquente aux XVIe-XVIIe siècles, surtout dans la littérature ecclésiastique (chants religieux, sermons, oraisons funèbres), mais prend de l'importance très tôt dans les textes laïques (comme par exemple dans une poésie de Bálint Balassi, auteur classique de la poésie hongroise du XVIe siècle).

La formule, reprise des modèles latins, est enrichie d'éléments hongrois: dans les catalogues sont énumérés, à côté des noms de célébrités bibliques et antiques (Absolon, Alexandre le Grand, Cicéron etc.), également les noms de rois, héros, grandes familles disparus hongrois.

Vers la fin du XVIIIe siècle, la littérature ecclésiastique est sur son déclin, mais la formule survit dans les textes laïques, avec des fonctions lyriques toujours renouvelées comme l'étude le prouve à travers nombreux exemples européens et hongrois.